

Teória demokracie

Kniha Giovannioho Santoriho Teória demokracie (The Theory of Democracy, New Jersey USA, 1987, vydala Archa Bratislava, 1993, 512 s.) je napísaná v nadčasovej filozofickej rovine. Analyzuje kritériá a chápanie demokracie opierajúc sa o platformu historických etáp jej vývoja. Slovenského čitateľa by táto kniha mohla oslovit najmä šírkou záberu problematiky a pútavým výkladom pojmov, ktoré po r. 1989 vstúpili nielen do politického, ale aj do občianskeho slovníka.

V origináli kniha vyšla r. 1987, teda ešte skôr, ako sa začali hlavné demokratické premeny v strednej a východnej Európe. V úvode vyslovil G. Santori zaujímavú a podnetnú myšlienku: „Možno sa rok 1989 ukáže byť predelom, podobne ako rok 1789. Z toho vyplýva problém tejto knihy: do akej miery prinúti tlak udalostí premyslieť teóriu demokracie znova.“

Prvá časť sa zaoberá problémami, o ktorých sa diskutuje hlavne v posledných desaťročiach, napr.: Môže byť demokraciou akýkoľvek systém? Kde sú hranice politického realizmu? Aká je úloha ideálov? Čo je to riadená demokracia, radiaca, či vertikálna demokracia a pod. Druhá časť knihy je venovaná klasickým otázkam, ktoré sú predmetom diskusií už od čias starovekého Grécka, napr.: čo je demokracia, sloboda a zákon, rovnosť, trh, kapitalizmus, plánovanie a technokracia.

V zamyslení sa nad touto knihou si nekladím za cieľ vyčerpávajúco rozobrať všetky témy, ktoré autor nastolil. Sústredila som sa iba na tie, o ktorých predpokladám, že by mohli osobitne zaujať práve slovenského čitateľa, napr. aj z hľadiska vstupu verejnosti do rozhodovacích procesov v oblasti životného prostredia. Ako totiž vyplýva zo skúseností vyspelých krajín, najúčinnejším „úradom“ pre životné prostredie je dobre informovaná verejnosť. A tak štáty stojace na čele úsilia o ochranu životného prostredia vytvárajú dvojsmernú právnú

úpravu: 1. v smere zhora-nadol pôsobia štátne orgány na ochranu životného prostredia; 2. v protismere (zdola-nahor) zákony vyžadujú, aby do ochrany životného prostredia aktívne vstupovali občania a ich združenia.

U nás máme zatiaľ iba skromné skúsenosti s tým, ako aktivizovať záujem verejnosti, napr. pri procese posudzovania vplyvov na životné prostredie, ako zabezpečiť objektivitu a nezáujatosť v informovaní a ako viesť vzájomný dialóg účastníkov rozhodovacieho procesu, ktorých názorové a hodnotové kritériá sa spravidla výrazne odlišujú. V procese rozhodovania v pluralitnej spoločnosti sa nedá vyhnúť konfliktom záujmov. Práve tu je ten kľúčový moment, o ktorom píše aj G. Santori - naučiť sa konflikty riešiť a pochopiť význam hľadania konsenzu. Konflikt a jeho úspešné riešenie je testom adaptability a motorom vývoja v demokratickej spoločnosti.

Môže byť demokraciou akýkoľvek systém?

Demokracia je zrozumiteľné slovo, jasne zakotvené v pôvodnom význame. Preto ju možno veľmi ľahko definovať verbálne. Demokracia doslova znamená „moc ľudu“, teda to, že moc patrí ľudu. To však je iba definícia pomocou slovného ekvivalentu, ktorá v našom jazyku sprostredkúva grécky význam tohto výrazu. Čo demokracia je, nemožno oddeliť od toho, čím *by mala byť*. Demokracia jestvuje len natoľko, nakoľko ju uvádzajú do života jej ideály a hodnoty.

Slovo demokracia vzniklo v piatom storočí pred n. l. a odvtedy približne až do konca 19. storočia fungovalo ako politický pojem. Demokracia teda znamenala politickú demokraciu - tzv. makrodemokraciu. V súčasnosti však hovoríme aj o mikrodemokraciách v nepolitickom alebo subpolitickom zmysle, ktoré sú orientované na skupiny a podniky, ako je napr. sociálna demokracia (ktorá vyrastá zdola nahor a predstavuje pre-

dovšetkým spôsob života v komunitách), priemyselná demokracia (rôzne formy spolurozhodovania, príp. samosprávy pri riadení podnikov) a ekonomická demokracia (forma demokracie, ktorej politickým cieľom je prerozdelenie bohatstva a rovnomerné sprístupnenie ekonomických možností a podmienok). Ako však zdôrazňuje autor „*faktom zostáva, že politická demokracia je nevyhnutnou podmienkou, nevyhnutným nástrojom akejkoľvek demokracie a demokratických cieľov, na ktorých nám záleží*“. Práve preto sa autor venuje predovšetkým politickej demokracii.

Demokracia ako politická forma musí zredukovať rozmanité vôle miliónov, desiatok či dokonca stoviek miliónov roztrúsených ľudí na jedinú autoritu: to znamená, že podmienky fungovania demokratickej politiky len veľmi vzdialene pripomínajú optimálne podmienky pôvodných skupín a malých integrovaných komunít.

Čo je a čo nie je demokracia?

Ak predpokladáme, že politický systém je do určitej miery demokratický, predbežná otázka bude znieť: demokratický vo vzťahu k akým vlastnostiam? Existuje množstvo charakteristík alebo vlastností, z ktorých si možno vyberať, nie je to len vláda väčšiny a účasť, ale tiež rovnosť, sloboda, konsenzus, súťaž, pluralizmus, ústavná moc a ďalšie. Všetky rozdiely sú rozdiely v miere. Problém pri definovaní čo je a čo nie je demokracia je najmä v tom, že tieto charakteristiky sú vzájomne previazané.

Demokraciou nie je tyrania, despotizmus, autokracia, absolutizmus, diktatúra, autoritárstvo a totalitarizmus. Demokracia označuje politický systém charakterizovaný odmietnutím personifikovanej moci, moci nad občanmi, ktorá patrí niekomu. Moc nie je ničie „vlastníctvo“. Presnejšie, demokracia predstavuje systém postavený na princípe, že nikto nemôže sám seba vyhlásiť za vládcu, že nikto sa nemôže neodvolateľne ujať moci vo svojom vlastnom mene. Axiómou demokracie je, že moc človeka nad iným človekom mu môže byť daná len inými, a to vždy len na základe odvolateľnosti. V de-

mokratickom politickom systéme je moc obmedzená a kontrolovaná .

Aký význam má demokracia pre politiku?

Demokracia je pre politiku tým, čím je trhový systém pre ekonomiku. Analogicky však - rovnako ako nepoznáme lepší spôsob ochrany spotrebiteľa, než je zákaz monopolnej koncentrácie ekonomickej moci - nepoznáme ani lepší prostriedok na udržanie slobody, ako ponechať strany, aby vzájomne súperili. Rozdiel je však v tom, že súťaž ekonomických výrobcov je podriadená spotrebiteľom, ktorí skutočne konzumujú, a preto sú schopní oceniť tovar ponúkaný v nejakej hmatateľnej podobe. Súťaž politických strán však naopak, ľahko uniká kontrole spotrebiteľa, pretože politický tovar nie je hmatateľný a nedá sa jednoducho hodnotiť. Analógia zlyháva aj v inom bode: ekonomickú súťaž možno kontrolovať a kontroluje sa zákonmi, politickú súťaž nie. Ekonomickí podvodníci sa dostanú pred súd i do väzenia, politickí podvodníci (demagógovia) nie. Demagóg je človek, ktorý sa pokúša klamať neustále a všetkých. Keďže tento typ pravdepodobne nikdy nevyhynie, G. Santori konštatuje, že sa s týmto problémom možno vysporiadať len ak existuje verejnosť, ktorú nemožno tak ľahko klamať - aspoň nie stále.

Verejná mienka a vláda na základe konsenzu

Verejná mienka jestvovala vždy a nevyhnutne jestvuje v každej spoločnosti. Ide predovšetkým o politický pojem. Z toho vyplýva, že mienka o verejných veciach je - a musí byť - otvorená voči informáciám o veciach verejných. Podmienky, ktoré umožňujú slobodnú verejnú mienku, patria k celkovému procesu tvorenia názorov. V tomto zmysle je významné definovať pojem konsenzus. Môžeme ho chápať vo všeobecnej rovine, alebo v užšie definovaných významoch. Podľa Santoriho sa „všeobecný konsenzus“ (teda názory všetkých ľudí,

ktorým záleží na tom, aby prejavili svoju mienku) prejavuje v slobodných voľbách a napr. volebný test možno považovať za test demokracie.

Vlastný konsenzus možno definovať vcelku jednoducho. Predovšetkým nie je to skutočný súhlas. Neznamená, že každý aktívne súhlasí s niečím. Po druhé, hoci veľká časť z toho, čo nazývame súhlas, môže byť iba priaznivé prijatie, t. j. konsens v slabom a v podstate pasívnom zmysle), vo všetkých prípadoch je všeobecnou definujúcou vlastnosťou každého konsenzu - prijatia „niečo spoločné“, čo určitým spôsobom zaväzuje. Ale čo je spoločné? Pokiaľ ide o teóriu demokracie, treba jasne rozlišovať prinajmenej tri veci, ktoré možno mať spoločné, s ktorými možno súhlasiť - (a) najvyššie hodnoty (ako sloboda a rovnosť), ktoré štruktúrujú systém hodnotových orientácií; (b) pravidlá hry alebo postupy; (c) určité vlády a vládne stratégie.

Prvý cieľ, alebo úroveň konsenzu, ktorý možno označiť ako *základný* - stanovuje, či má určitá spoločnosť ako celok rovnaké hodnotové presvedčenia a hodnotové ciele.

Druhý cieľ možno označiť ako *procedurálny*, stanovujúci tzv. pravidlá hry. Týchto pravidiel je veľa - ako možno ľahko zistiť štúdiom ústav (ich normy do veľkej miery vyjadrujú postupy, ktoré upravujú výkon moci). Jedno veľmi dôležité pravidlo hry však musí predchádzať všetkým ostatným, a to *spôsob riešenia konfliktov*.

Potom až pri treťom ciele, či na tretej rovine konsenzu - pri konsenze s politickými taktikami a vládami - sa do popredia dostáva konsens ako disens a podporuje názor, že „*základom a podstatou každej demokracie je vláda diskusie*“. Toto je skutočne kontext, v ktorom sa disent, nesúhlas a opozícia vynárajú ako charakteristické zložky demokracie .

Úloha odborníkov a vedy v demokratickom plánovaní

V demokratickom systéme musia hlavné smery ekonomickej politiky schváliť parlamenty a prerokovať vlády, teda spadajú do kompetencie politikov

určených všeobecným hlasovaním. Ak sa vrátíme k plánovaniu ako k „racionálnej organizácii“, kolko racionality môžeme očakávať od zákonodarcov a vlád? Treba však brať do úvahy, že politici by mali vychádzať z podkladov odborníkov a mali by s nimi spolupracovať. Plnú zodpovednosť za rozhodnutia v demokratickej spoločnosti nesú politici. Stručne: čím viac sa spoľahneme na ľudí, tým menej máme možnosť dosiahnuť racionálne plánovanie, na druhej strane: čím viac sa spoľahneme na odborníkov, tým menej sme demokratickí v termínoch demokratickej moci. Sú teda možné dva extrémny - vláda neodborníkov nad odborníkmi, alebo vláda naplánovaná odborníkmi bez demokracie. Santori tvrdí, že ak má demokracia prežiť, musíme sa pohybovať ďaleko od obidvoch extrémov.

Nie je nad možnosť dnešných vedcov a odborníkov navrhnuť Racionálnu spoločnosť zameranú na vedecky zaručené ciele, uskutočňované vedecky kalkulovanými prostriedkami. Bola by takáto Racionálna spoločnosť aj „dobrou spoločnosťou“? Scientizmus dokáže odpovedať len kladne, nerozlišuje medzi racionálnym a dobrým, čo je racionálne, musí byť aj dobré. Avšak - dobrá spoločnosť alebo dobrý život nakoniec spočíva tom, že poskytuje možnosť každej osobe vybrať si, čo si žela *pre svoje vlastné dôvody*. Spoločnosť, kde je všetko rozhodnuté za každého Rozumom, nie je - v tomto ponímaní života a hodnôt - dôstojnou spoločnosťou. Od Rozumu sa vrátme k rozumu. Ako hovorí G. Santori vo vzťahu k ľudským bytostiam, *rozum pracuje najlepšie, keď vie, aký môže byť omylný*.

Zamyslenie sa nad touto pozoruhodnou knihou uzavriem citátom, ktorý vystihuje jej myšlienkovú podstatu:

„Demokraciu“ ako artefakt si musíme skoncipovať a vytvoriť skôr, než sa stane predmetom pozorovania. Demokracie existujú, lebo sme ich vytvorili, pretože sú v našich myšliach, pričom jestvujú natoľko, nakoľko chápeme ako ich udržať v poriadku a pri živote.“

Mária Kozová